

Др Мирослав Б. Борђевић:

КРИВИЧНА ОДГОВОРНОСТ ГРАЂАНА У НАЦРТУ НОВОГ УСТАВА СФРЈ

Развој нашег социјалистичког друштва карактерише се сталним развијањем, обогаћивањем и учвршћивањем слобода и права грађана кроз које се изражавају и потврђују слобода и еманципација грађана у социјалистичком друштву. Стога и нацрт новог Устава СФРЈ посвећује истима посебну главу и у истој, задржавајући углавном садашње уставне одредбе о слободама и правима грађана исте обогаћује новим садржајима и утврђује јаснијим и потпунијим формулацијама. Наравно да прокламоване слободе и права грађана добијају свој прави смисао потпуним обезбеђењем њиховог несметаног уживања. У том смислу нацрт Устава утврђује да се слободе и права грађана утврђени Уставом не могу одузети нити ограничити. Они су ограничени „само једнаком слободом других и интересима социјалистичке заједнице“ (чл. 135. ст. 2. Нацрта). У том смислу „слободама и правима утврђеним овим уставом нико се не сме користити ради рушења основа социјалистичког самоуправног демократског уређења утврђеног овим уставом или угрожавања независности земље, или ради кршења овим уставом зајемчених слобода и права човека и грађанина, или ради угрожавања мира и равноправности међународне сарадње, расприривања националне, расне и верске мржње или нетрпељивости или ради подстицања на вршење кривичних дела, нити се ове слободе могу користити на начин којим се врећа јавни морал“ (чл. 180. ст. 2). Због тога признавање слобода и права грађана значи истовремено и дужност да се та права и слободе код другог поштују. Уживање права и слобода, дакле, не може ограничити другога да та иста права и слободе ужива нити се може вршити супротно интересима заједнице у којој сви грађани налазе потврду својих права и остварују своје оправдане интересе. На тај начин остварује се јединство интереса заједнице и појединаца јер заједница има за циљ добробит свих грађана који јој припадају, а грађани у интересима заједнице сагледавају и своје личне интересе које им заједница омогућава и обезбеђује.

Заштита Уставом утврђених права и слобода човека и грађанина остварује се конституисањем одговарајућих дужности свих других да та права и слободе поштују тако да се повреда истих појављује као понашање које је противустварно и кажњиво. У том смислу код утврђивања појединих права и слобода човека и грађанина нацрт Устава наглашава да је нарушавање истих противустварно и кажњиво, што се и без ових изричитих констатација подразумева самим тим што су односна права и сло-

боде Уставом утврђени и загарантовани. Међутим, нацрт Устава, као што је већ речено, код извесних права и слобода посебно истиче противуставност и кажњивост њиховог повређивања, при чему у појединим случајевима на различите начине изражава да је такво понашање недопустиво, као на пример „противуставно и кажњиво“ (у члану 150), „противуставно“ (у члановима 154. и 157), „забрањено и кажњиво“ (у члановима 156. и 163) или „кажњиво“ (у члановима 157. и 170). Стога се појављује као целисходно не само уједначавање ове терминологије већ и уношење у Устав једне опште одребе којом би се изразило да је одузимање, ускраћивање или ограничавање права и слобода човека и грађанина утврђених Уставом противуставно и кажњиво. С тим би се даље повезивала и постојећа одреба нацрта Устава по којој се законом прописује када је пропуштање дужности утврђених Уставом кажњиво, јер се поштовање права и слобода других појављује као општа дужност грађана за који су они према изричитој одредби нацрта Устава одговорни (чл. 174. ст. 2. и чл. 135. ст. 3. Нацрта).

Овако утврђене слободе и права човека и грађанина значе истовремено и дужност њиховог поштовања код других. На тај начин се Уставом одређује општа грађанска дужност поштовања слободе и права грађана и интереса социјалистичке заједнице. И као што слободе и права грађана добијају свој пуни смисао њиховом ефикасном заштитом, тако и утврђивање реципрочних и других дужности грађана добија свој пуни смисао конституисањем одговорности у погледу испуњавања тих утврђених дужности. У том смислу у нацрту Устава се истиче, да је „свако дужан поштовати слободу и права других и одговоран је за то“ (чл. 135. ст. 3. Нацрта). Уношење принципа одговорности у текст Устава значи истовремено и потврду права и слобода грађана и утврђивање једног од битних услова за њихово остваривање. На тај начин одговорност постаје битна одлика односа грађана једних према другим и према социјалистичкој заједници, а тиме и односа грађана према њиховим дужностима. Самоуправно социјалистичко друштво је одговорно друштво. Свако ко у њему ужива утврђене слободе и призната права и у њему остварује своје интересе истовремено је и одговоран за испуњавање одређених дужности које стоје на супрот правима и овлашћењима које има. У том смислу свако је одговоран за испуњавање општих грађанских дужности утврђених Уставом, а вршење посебних функција и овлашћења значи и посебне дужности па и посебну одговорност за њихово вршење у складу са интересима друштва и Уставом и законима утврђеним обавезама. Истицање одговорности као посебне категорије већ у самом наслову главе III нацрта Устава који гласи „Слободе, права, дужности и одговорност човека и грађанина“ указује на битан значај ових категорија у нашем друштву и њихову неразлучиву међусобну повезаност. У низу даљих одредаба нацрта Устава истиче се одговорност за испуњење дужности које се у тим одредбама утврђују. Разумљиво је да Устав не може да разрађује различите видове одговорности и ближе услове под којима до исте у појединим случајевима долази, па стога и нацрт Устава то не чини. Међутим, већ само истицање принципа одговорности указује на основе друштвених односа који се овим успостављају а који ће у законима и другим прописима па и у самим међуљудским односима у нашем друштву добити своју конкретизацију.

Иако се када је реч о одговорности може говорити о разним видовима исте, о моралној, политичкој и најзад правној одговорности, а у оквиру институционализованих видова правне одговорности о различитим видовима исте (кривична одговорност, одговорност за привредне преступе, административно-казнена, имовинско правна, дисциплинска одговорност) кривична одговорност као најтежи облик одговорности има посебан значај с обзиром на то да повлачи најтежу врсту правних санкција — кривичне санкције. Стога се и у нацрту Устава, иако се питања одговорности детаљније не разрађују, у односу на кривичну одговорност постављају извесни принципи и у том смислу одређују извесни оквири с обзиром на заштиту права грађана и у оним случајевима када се због учињених деликата узимају на кривичну одговорност.

Основни принцип у погледу кривичне одговорности који је утврђен у нацрту Устава је принцип законитости кривичног дела и кривичне санкције. Утврђивање овог принципа, који је и до сада био основни принцип кривичне одговорности у нашем праву и који је утврђен у постојећем Уставу, изражен је одредбом нацрта Устава којом се утврђује да се кривична дела и кривичне санкције могу одредити само законом (чл. 160. ст. 2). На тај начин принцип легалитета кривичног дела и кривичне санкције, који је значајна тековина савременог кривичног права, као уставни принцип добија свој пуни смисао и значај и то како са гледишта заштите слобода и права човека и грађанина, јер само за оно што је законом одређено као кривично дело човек може бити узет на кривичну одговорност и бити кажњен само оном казном која је законом за то дело одређена (односно уколико је у питању примена неке друге врсте кривичних санкција а не казна, и она мора бити законом одређена и примењена под законом одређеним условима). Тако и са гледишта утврђивања надлежности највиших органа власти који доносе законе да само они, као највиша представничка тела, у име радничке класе и целог народа оцењују класни интерес нашег друштва да се одређена понашања људи, која су у тој мери штетна за интересе нашег друштва да добијају карактер друштвено опасних дела, инкриминишу као кривична дела, и да се тиме конституише кривична одговорност оних који та дела чине. Истакнути политички и правни значај принципа законитости указује на демократски карактер уставних одредаба у погледу кривичне одговорности који се заснива на начелу уставности и законитости у социјалистичком друштву.

Примена овог принципа у строго утврђеном облику односи се само на кривична дела и санкције које се за та дела прописују. У погледу осталих кажњивих дела овај принцип се мења уколико што се иста могу да утврђују и другим правним прописима нижег ранга од закона и да се тим прописима одређују и санкције за та дела, па стога нацрт Устава истакнути принцип легалитета у пуном смислу његовог значења одређује само у погледу кривичних дела и кривичних санкција. Остали деликти, као лакши, и санкције за њих, као блаже, могу се, дакле, одређивати и другим правним прописима. Треба ипак у вези са тим напоменути да необухватање у нацрту Устава овим принципом привредних преступа, који такође могу представљати веома тешка дела, долази из других разлога, а наиме због саме правне природе ових деликата, јер се исти појављују као

повреде правила о привредном и финансијском пословању које су изазвале или могле да изазову теже последице, па како се привредно и финансијско пословање због динамике привредних односа и потребе брзог правног реаговања на промене у привредном животу и привредним односима и иначе регулишу не само законима већ и уредбама донетим на основу закона, то се овим правним прописима могу да утврђују и привредни преступи и казнене санкције које се за њих одређују.

У погледу кривичних санкција треба напоменути да принцип легалитета истих утврђен у нацрту Устава обухвата све врсте кривичних санкција, дакле, не само казне већ и мере безбедности и васпитне мере, које се у нацрту Устава изричито не помињу али које су обухваћене појмом кривичне санкције.

У нацрту Устава се у вези са принципом законитости кривичног дела и кривичне санкције не утврђује и законитост утврђивања правних последица осуде, које настају односно могу да настану услед осуде за одређена кривична дела или осуде на казне одређене врсте и одређене висине. Ово вероватно стога што правне последице осуде по своме карактеру не представљају кривичне санкције. Међутим, ако се има у виду њихова конкретна садржина по којој се оне углавном и не разликују од појединих врста споредних казни или мера безбедности, то би требало да се Уставом утврди и законитост одређивања правних последица и услова за њихово наступање. Ово и стога што се правним последицама осуде осуђеним лицима ускраћују или ограничавају извесна одређена права, па би њихово законско одређивање било у складу како са досадашњом праксом у погледу њиховог одређивања законом у смислу чл. 37а Кривичног законика који утврђује да се правне последице одређују законом, тако и са правилом израженим у последњој реченици из става 2. члана 180. нацрта Устава, према коме се законом одређује у којим случајевима и под којим условима коришћење слободама противно овом Уставу повлачи ограничење или забрану њиховог коришћења. Како се и код правних последица осуде ради о ускраћивању или ограничавању одређених права грађана, а како се законитост одређивања правних последица осуде тешко може изводити из цитиране одредбе нацрта Устава, било би целисходно и са гледишта заштите права човека и грађанина да се и у том смислу у Устав унесе изричита одредаба.

Други основни принцип у вези са кривичном, а и другим видовима казнене одговорности, принцип неретроактивности прописа о кажњивим делима и казнама које се за њих могу изрећи, такође је изражен у нацрту Устава у тој форми да „нико не може бити кажњен за дело које, пре него што је учињено, није било предвиђено законом или прописом заснованим на закону као кажњиво дело и за које није била предвиђена казна” (чл. 160. ст. 1). Ову одредбу треба схватити тако, с обзиром на изнет принцип законитости кривичног дела и кривичне санкције, да уколико се ради о кривичним делима и казнама за њих они мора да су били већ одређени законом, а ако су у питању други кажњиви деликти — законом или прописом донетим на основу закона. Међутим, треба имати у виду, да се овако постављен принцип неретроактивности кривичних закона односи са-

мо на кривична дела и на казне, а не и на друге врсте кривичних санкција, јер је у цитираној одредби нацрта Устава употребљен израз „казна“ а не „кривична“ или „казнена санкција“. Овакво решење у поменутој уставној одредби нацрта Устава има своје оправдање у томе што друге врсте кривичних санкција, а то су мере безбедности и васпитне мере, имају искључиво превентивни а не као казне и репресивни карактер, и као такве иако имају принудни карактер и могу представљати извесно ограничење слободе или права, оне су по својој природи и у интересу лица према коме се примењују. Ако се с обзиром на то има у виду хумано и демократско правило да се кривични закон примењује ретроактивно ако је блажи за учиниоца, а може се претпоставити да је нови систем превентивних мера увек усавршенији па према томе и повољнији и за самог учиниоца, то изузимање прописа о мерама безбедности и васпитним мерама од неретроактивности њиховог важења има своје пуно оправдање како са гледишта заштите друштвених интереса и интереса грађана за сузбијање криминалитета, тако и са гледишта интереса и оних према којима се ове мере примењују.

Примена кривичних санкција које саме по себи значе лишавање онога према коме се примењују извесних његових добара, а самим тим и одузимање или ограничавање његових одређених права и слобода, везано је, дакле, за слободе и права човека и грађанина, па се и у вези са тим у нацрту Устава утврђују извесне основне поставке. У том смислу најзначајније су оне које се односе на могућности и услове примене појединих казни, као и оне које се односе на заштиту личности осуђених лица. Уколико су у питању одређене врсте казни, од посебног су значаја смртна казна и казна лишења слободе.

Нацрт новог Устава предвиђа смртну казну као могућу кривичну санкцију. Међутим, примена ове казне има изузетан карактер, што се и у самом нацрту истиче у том смислу да се ова казна примењује изузетно у најтежим случајевима најтежих кривичних дела (члан 155. став 2). Смртна казна је најтежа и према томе крајња мера друштвеног реаговања на најтеже облике друштвено опасних делатности, који у тој мери угрожавају добра и интересе одређеног друштва и то добра и интересе који су од таквог значаја да је за њихову ефикасну кривично-правну заштиту потребно да се и ова најтежа могућа кривична санкција треба да примени. При томе се обим њене примене ограничава на оне случајеве где је њена примена заиста нужна па тиме и оправдана, при чему за оцену обима њене примене није од најбитнијег значаја број кривичних дела за која се она може да изрекне, већ и критеријуми према којима се одређује када до примене ове казне стварно треба да дође. У том смислу нацрт Устава наглашава изузетан карактер ове кривичне санкције и ограничава могућност њеног изрицања само на најтеже случајеве најтежих кривичних дела. С обзиром на овакав став нацрта Устава према овој казни, што одговара стварним потребама нашег друштва у садашњим условима, било би целисходно да се у форми уставног принципа утврди правило да се ова казна ни за једно кривично дело не може да пропише као једина казна која се за то дело изриче, већ да се увек поред ње мора да одреди и нека друга алтернативно постављена казна, како примена смртне казне никад не би

била обавезна већ само могућа зависно од конкретне потребе да се у датом случају управо том казном кривичноправно реагује. Ово одговара истакнутом изузетном карактеру ове казне који је у нацрту Устава наглашен, њеном ограничењу на најтеже случајеве најтежих кривичних дела што је такође у нацрту истакнуто, а у складу је и са досадашњом нашом законодавном праксом, јер је у нашем позитивном кривичном законодавству ова казна и до сада увек била алтернативно одређена код свих кривичних дела код којих је могућност њене примене била предвиђена.

Казне лишења слободе су најчешће предвиђене казне у савременом кривичном праву и у нашем позитивном кривичном законодавству. Нацртом Устава се дозвољава лишење слободе као казна, с тим што се наглашава да свако лишење слободе мора бити засновано на закону (чл. 157. ст. 3) па то важи и за лишење слободе које се појављује као казна, а што и иначе одговара принципу законитости кривичне санкције уколико се ради о лишењу слободе као кривичној казни. Међутим, одређујући законитост казне лишења слободе нацрт не предвиђа никакво лимитирање њеног трајања иако је у позитивном законодавству трајање ове казне временски ограничено. Овакво решење у нацрту Устава има своје оправдање утолико што максимум трајања казне лишења слободе није целисходно одређивати Уставом, пре свега због различитих потреба у вези са казном политиком коју остварује законодавац прописујући казне за поједина кривична дела, а затим и због потребе континуираног извршења нове казне по издржаној ранијој казни ради остваривања сврхе кажњавања у извесним случајевима одмеравања казне већ осуђеним лицима, када се укупно трајање тако одређених казни продужује преко општег максимума до кога се ова казна једном пресудом може изрећи. Међутим, иако општи законски максимум казне лишења слободе не би требало утврђивати Уставом, имало би оправдања наглашавање немогућности изрицања ове казне у доживотном трајању или у трајању које би иако временски ограничено с обзиром на прекомерну дужину практично имало карактер доживотног лишења слободе. Ограниченост казни лишења слободе била би у складу са општим ставом заштите личности човека с обзиром да је доживотно лишење слободе као казна неспојиво са социјалистичким хуманизмом, са правом осуђеног лица да зна колико је осуђен, са захтевом да казна буде сразмерна са тежином учињеног дела и са поправним дејством које казна треба да има према лицу према коме се примењује. Овакво решење одговара и нашој досадашњој законодавној пракси у овој материји, а његово истицање као уставног решења још више би указивало на заштиту основних права човека, чак и када се ради о лицима према којима се као учиниоцима кривичних дела примењују кривичне санкције.

Заштита права личности у вези са применом кривичних санкција изражена је у нацрту новог Устава и тиме што нацрт наглашава поштовање људске личности у кривичном и сваком другом поступку и за време издржавања казне. Поштовање људске личности при извршењу казни произилази из општих уставних поставки о поштовању људске личности, из принципа социјалистичког хуманизма који се изражава и код извршења кривичних санкција, и из потребе остваривања сврхе кажњавања поправљањем учиниоца која се не може успешно остварити ако се не поштује

личност осуђеног и његово опште људско достојанство. Међутим, запажа се, да је у нацрту Устава поменута одредба о поштовању личности за време издржавања казне формулисана тако да се помиње само извршење казни а не и извршење других врста кривичних санкција — мера безбедности и васпитних мера (посебно оних које су заводског карактера), што се појављују као редакцијска грешка у формулисању ове одредбе па би је у дефинитивном тексту Устава требало исправити тако да се одредба о поштовању људске личности односи на примену свих врста кривичних санкција.

У вези са кривичном одговорношћу и применом кривичних санкција од значаја је и уставна одредба о накнади неоправдано осуђеним лицима (и лицима која су без основа лишена слободе), која је предвиђена у нацрту Устава. Постојање ове одредбе представља значајну заштиту личности у вези са евентуалним судским заблудама, а истовремено и гаранцију правилности вођења кривичног поступка. Нацрт Устава, међутим, правило о накнади неоправдано осуђеном лицу поставља тако да се исто односи само на лица која су неоправдано осуђена за кривична дела (чл. 160. ст. 5), док се право на овакву накнаду не предвиђа и за неоправдану осуду за привредни преступ. Међутим, не виде се разлози због којих се ово право не би односило и на неоправдано осуђене за привредне преступе, без обзира на то да ли се ради о неоправдано осуђеном правном или физичком лицу, јер могућност судске заблуде и у случају осуде за ове деликте постоји као и када су у питању кривична дела. Све ово утолико пре што је могуће да и за привредне преступе у односу на физичка лица буде предвиђена казна лишења слободе (која према данашњим прописима за ове деликте није могућа али могућност чија примена није нацртом Устава искључена утолико пре што се у том смислу изражавају многа мишљења и предлози, па се може догодити да исти буду и усвојени и да казне лишења слободе буду предвиђене и за привредне преступе). Исто тако треба имати у виду да поред новчаних казни за привредне преступе могу бити примењене и извесне заштитне мере које уствари имају карактер мера безбедности и да постоји могућност да осуда за привредни преступ повлачи правну последицу осуде. Стога би накнада штете неоправдано осуђеним за привредне преступе у пуној мери била у складу са истакнутим правилом у погледу накнаде штете неоправдано осуђеним лицима за кривична дела.

Изнета решења у вези са кривичном одговорношћу која су дата у нацрту Устава изражавају само најопштије принципе и постављају најопштије оквире ове одговорности. Детаљнија разрада свих осталих питања остаје за кривично законодавство које ће иста регулисати у складу са Уставом СФРЈ, уставима социјалистичких република и уставним законима социјалистичких аутономних покрајина, и у оквирима утврђених законодавних надлежности федерације; република и покрајина у материји кривичног законодавства.